

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΖΩΗΣ, ΜΙΑ ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Τα τελευταία χρόνια σημειώθηκε στην χώρα μας αισθητή άνοδος του βιοτικού επιπέδου και της κοινωνικής ευμάρειας. Παράλληλα όμως αυξήθηκαν τα προβλήματα της δημόσιας ζωής. Πολιτική και διοικητική ανεπάρκεια, διαφθορά, οικονομική και κοινωνική αποσταθεροποίηση, αύξηση της ανεργίας και της εγκληματικότητας, διάβρωση των θεσμών και υποβάθμιση του φυσικού περιβάλλοντος είναι μερικά από αυτά. Σαν αποκορύφωμα ίσως όλων αυτών, προστέθηκε τον τελευταίο καιρό και η οικονομική κρίση.

Πολλοί συμπολίτες μας ήρθαν αντιμέτωποι με τις οικονομικές αλλά και τις ψυχολογικές συνέπειες της κρίσης. Ο έντονος αρνητικός συναισθηματικός αντίκτυπος είναι εμφανής τους τελευταίους μήνες πάνω τους. Είναι αναμενόμενο να αναζητούνται από όλους ερμηνείες για τα αίτια που μας οδήγησαν στην κατάσταση αυτή. Συνήθως προτείνονται διάφορες προσεγγίσεις του ζητήματος και χρησιμοποιούνται όροι όπως απληστία, αλαζονεία, επιπολαιότητα, ανευθυνότητα, ευθυνοφοβία κ.λ.π. σαν ερμηνευτικά εργαλεία. Κατά κανόνα απουσιάζει όμως οποιαδήποτε ψυχολογική αναφορά ή ανάλυση. Ακόμη και όταν κάποια φαινόμενα αντιμετωπίζονται σαν συμπτώματα, σχεδόν ποτέ δεν φαίνεται να λαμβάνεται υπόψη ο ψυχολογικός παράγοντας. Ποια σχέση μπορεί όμως να υπάρχει ανάμεσα στην δημόσια ζωή και τα ψυχολογικά φαινόμενα;

Θα αναφερθώ επιλεκτικά σε ορισμένα φαινόμενα της δημόσιας ζωής με αρνητική επίδραση και στα ψυχολογικά τους συμφραζόμενα. Προφανώς το θέμα δεν εξαντλείται σε αυτά.

Η λογική του «πολιτικού κόστους», η «κοντόφθαλμη οπτική» και ο «λαϊκισμός» είναι εκφράσεις που προσπαθούν να περιγράψουν ένα συγκεκριμένο είδος διακυβέρνησης και πολιτικής συμπεριφοράς που είναι πολύ συνηθισμένο και μακροπρόθεσμα αναποτελεσματικό. Μπροστά στον φόβο της πολιτικής απόρριψης συνήθως, υιοθετούνται θέσεις και συμπεριφορές που σε μεγάλο βαθμό αντιστρατεύονται την κοινή λογική και το δημόσιο κοινό συμφέρον και μακροπρόθεσμα παραβλάπτουν τους θεσμούς. Η διαφθορά, οι διακρίσεις σε «δικούς μας» ή όχι και η αναξιοκρατία συνδέονται στενά με τα παραπάνω φαινόμενα. Πολύ συχνά η κατάσταση αυτή συνδυάζεται με φαινόμενα αυταρχισμού, αδιαφορίας και αλαζονείας προς τους πολίτες, κατάσταση που ανακυκλώνεται κοινωνικά και σε άλλες σχέσεις και άλλα επίπεδα. Ψυχολογικά θα μπορούσαμε να διακρίνουμε εδώ μια ακαμψία στις ταυτίσεις και τις διαφοροποιήσεις και μια δυσκολία στην σύνθεση αντιθέτων τοποθετήσεων. Είναι τόσο πολλή η αρνητική σχετική πληροφόρηση για τα δημόσια πρόσωπα τον τελευταίο καιρό, που περιττεύει κάθε επανάληψη.

Ο τρόπος επεξεργασίας της πληροφορίας από τα ΜΜΕ πολλές φορές καταλήγει σε εκτροπή από τον στόχο της αντικειμενικής ενημέρωσης και στην εκπομπή μηνυμάτων φόβου. Αυτά επηρεάζουν αρνητικά το κοινωνικό συναισθηματικό κλίμα και τις διάφορες κοινωνικές και ιδίως οικονομικές δραστηριότητες. Είδαμε τον τελευταίο καιρό με πόση ευκολία αναπαράγονται από τα ΜΜΕ οι όποιες απόψεις για τα οικονομικά. Είναι αξιοπερίεργο πως δεν συνειδητοποιείται η αρνητική ψυχολογική επίδραση όλων αυτών στους πολίτες και οι αρνητικές επιπτώσεις τους στην οικονομία.

Ένας σημαντικός θεσμός, η δικαιοσύνη, δεν λειτουργεί αποτελεσματικά για μια σειρά αιτίες. Η κατάσταση αυτή επιτείνει τον φόβο, την σύγχυση και την αίσθηση αυθαιρεσίας

στους πολίτες και έτσι ευνοείται η ανάπτυξη ακραίων τοποθετήσεων ανάμεσα στην επιτρεπτικότητα και στην παραπτωματικότητα από την μια και στην ηθικολογία και στην γρήγορη μομφή και καταδίκη από την άλλη.

Όλα τα παραπάνω και άλλα πολλά συμβάλλουν στην αδιαφορία των πολιτών για τα κοινά. Η αποστασιοποίησή τους αυτή μοιάζει να συνοδεύεται από μια αντίληψη για την δημοκρατία που βρίσκεται πιο κοντά στην αυθαιρεσία, στο δίκιο του ισχυρότερου, στον εντυπωσιασμό, παρά στις δημοκρατικές αρχές, στα επιχειρήματα και στην κοινή λογική. Η προσωπική λύση και η διαφθορά σε όλα τα επίπεδα είναι το συνηθισμένο επακόλουθο, έχοντας την αποδοχή ή την ανοχή των πολλών. Το πρακτικό αποτέλεσμα είναι ότι τα προβλήματα συσσωρεύονται, οι λύσεις καθυστερούν και μετατίθενται για το μέλλον.

Όταν ψυχολογικά προβλήματα όπως ο φόβος, η ενοχή, η απαισιοδοξία ή η παραίτηση είναι τόσο συχνά στην κοινωνία μας, καταλήγουν να γίνονται προβλήματα της δημόσιας ζωής. Μια κοινωνία που φοβάται να δει την αλήθεια χρειάζεται μάγους και μαγικές λύσεις. Αυτοί θα προσπαθήσουν να κρύψουν τις δυσάρεστες πλευρές της πραγματικότητας, να διατηρήσουν την παραίσθηση της τελειότητας, να θωπεύσουν τις αδυναμίες των πολλών. Όλα αυτά σχετίζονται, νομίζω με την αίσθηση του «δήθεν» και της υποκρισίας που αποπνέουν πολλές εκδηλώσεις της δημόσιας ζωής. Μια εντύπωση ότι υπάρχει μια πρόσοψη, κάτι πλαστό. Όταν όμως η δυσάρεστη πραγματικότητα των συσσωρευμένων προβλημάτων δεν είναι δυνατόν να συγκαλυφθεί πια, όπως συνέβη με την αποκάλυψη της οικονομικής κατάστασης και τα μέτρα των τελευταίων μηνών, τότε αυτό μπορεί να λειτουργήσει σαν μαζικό ψυχικό τραύμα.

Η λύση για όλη αυτή την «ανασφάλεια» συνήθως είναι η αναζήτηση της «εξασφάλισης» με κάθε τρόπο, το κοντόφθαλμο συμφέρον. Κοντόφθαλμο με την έννοια ότι δεν είναι ενημερωμένο από τις παραμέτρους της πραγματικότητας όσο θα μπορούσε να είναι κάθε φορά γιατί είναι προϊόν φόβου και συνοδεύεται συνήθως από περιορισμό της φαντασίας, της δημιουργικότητας και της πρωτοβουλίας και την αίσθηση ανεπάρκειας και ηττοπάθειας. Με τέτοια χαρακτηριστικά δεν είναι περίεργη η συνεχώς επιδεινούμενη ανταγωνιστικότητα της ελληνικής κοινωνίας σε διάφορους τομείς. Ούτε η αρνητική στάση της απέναντι στην εργασία αφού αυτή βιώνεται πολύ συχνά σαν καταναγκασμός στερημένος από κάθε ευχαρίστηση. Όλα καταλήγουν να γίνονται με την λιγότερη δυνατή προσπάθεια και ενδιαφέρον. Ο ανταγωνισμός αποφεύγεται, τα πάντα εξισώνονται ισοπεδωτικά προς τα κάτω, κάθε αλλαγή αντιμετωπίζεται εχθρικά, η λογική του «δεν μπορώ» επεκτείνεται. Στην εκπαίδευση η όλη κατάρτιση καταλήγει να εξυπηρετεί την απόκτηση κάποιων τυπικών προσόντων και όχι απαραίτητα ουσιαστικών ικανοτήτων ή δεξιοτήτων που χρειάζονται σε μια ανταγωνιστική και μεταβαλλόμενη πραγματικότητα. Η πίεση αυτή για εξασφάλιση μετέτρεψε το κράτος σε μηχανισμό αντιμετώπισης της ανεργίας με τίμημα την αποτελεσματικότητά του.

Παρόμοιες στάσεις και συμπεριφορές μπορούν να παρατηρηθούν σε διάφορους άλλους τομείς και δραστηριότητες της δημόσιας ζωής όπως η αντιμετώπιση του περιβάλλοντος, η πολιτιστική παραγωγή, ο δημόσιος λόγος, οι στάσεις ζωής και οι αξίες κ.λ.π. Η εξαντλητική όμως παρουσίαση όλων αυτών δεν είναι στους σκοπούς αυτής της παρουσίασης.

Προφανώς ζούμε όπως σκεφτόμαστε, όπως λειτουργούμε ψυχολογικά. Βλέπουμε πόσο συχνά υιοθετούνται στάσεις και συμπεριφορές στην δημόσια ζωή, που σε πρώτη φάση φαίνονται να αποκλίνουν από την κοινή λογική. Αποκλίνουν και δεν φαίνονται να ανταποκρίνονται στους εκάστοτε υποτιθέμενους στόχους και σκοπούς αλλά φαίνεται να υπακούουν σε άλλα κίνητρα, που δεν είναι πάντα προφανή. Τέτοια κοινωνικά φαινόμενα είναι φυσικά παγκόσμια. Η συχνότητα όμως που εμφανίζονται εδώ και μάλιστα χωρίς τα ανάλογα κοινωνικά αντανάκλαστικά που θα τα περιορίζαν είναι αυτό που κάνει την διαφορά. Αυτό που αλλού θα αντιμετωπιζόταν σαν σύμπτωμα, εδώ διατηρείται σαν το αυτονόητο. Ποιοι είναι όμως οι παράγοντες που προσδιορίζουν αυτήν την κατάσταση;

Αναφέρθηκα ήδη στα συναισθήματα φόβου και ενοχής που είναι πολύ συνηθισμένα στην καθημερινή ζωή. Σαν κοινωνία αποδεχόμαστε να ζούμε σε έναν κόσμο φόβου και ενοχών, παρόλο που αυτό είναι δυσάρεστο και αναποτελεσματικό γιατί προκαλεί περισσότερα προβλήματα. Ακόμη υπαινίχθηκα κάποιες συχνές ψυχολογικές τάσεις που ιδιαίτερα μας χαρακτηρίζουν σαν κοινωνία. Αποφεύγουμε να αντιμετωπίσουμε τα δυσάρεστα και συνήθως τα «πετάμε κάτω από το χαλί». Δεν βλέπουμε την εκάστοτε εικόνα ολικά γιατί έχουμε δυσκολία στην σύνθεση αντίθετων τάσεων και παίρνουμε συχνά ακραίες θέσεις. Αποδίδουμε στους εαυτούς μας και στους άλλους ιδιότητες που δεν ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα και είναι υπερβολικές. Παλεύουμε να κατακτήσουμε την κοινή λογική χωρίς πάντα να το καταφέρνουμε. Από την ιστορία μας γνωρίζουμε πόσο σοβαρές συνέπειες έχει, τόσο σε ατομικό όσο και σε κοινωνικό επίπεδο, ο ψυχολογικός μηχανισμός δημιουργίας και συντήρησης ακραίων τοποθετήσεων, η δυσχέρεια σύνθεσης. Η διατήρηση αυτού του μηχανισμού, όπως και όλων των άλλων καθορίζεται συνήθως από βλαπτικές επιδράσεις του οικογενειακού καταρχήν και του ευρύτερου κοινωνικού περιβάλλοντος κατόπιν. Συντηρεί ενδοψυχικά φαύλους κύκλους φόβου και ενοχής και εμπλέκεται σε προβληματικές αλληλεπιδράσεις του ατόμου με την κοινωνία. Ακραία κοινωνικά φαινόμενα ταύτισης ή διαφοροποίησης όπως ο ρατσισμός, η βία κ.λ.π. αλλά και πιο συνηθισμένες εκδηλώσεις της καθημερινότητας, όπως περιέγραψα παραπάνω εμπλέκουν αυτόν τον μηχανισμό.

Άλλος συνηθισμένος ψυχολογικός μηχανισμός είναι η εξιδανίκευση και ο συμμετρικός του η υποτίμηση. Μέσα από την εξιδανίκευση η δυσάρεστη πλευρά αποφεύγεται και αυτό δημιουργεί μια ευχάριστη και διεγερτική αίσθηση στην καθημερινότητα. Από την άποψη αυτή είναι ένας μηχανισμός δυνητικά χρήσιμος αν χρησιμοποιείται ευέλικτα και δεν παραποιεί σημαντικά την πραγματικότητα. Πολλοί συμπολίτες μας, για παράδειγμα, τον τελευταίο καιρό βρέθηκαν προδομένοι από την αίσθηση πραγματικότητας που διέθεταν, όταν δεν μπόρεσαν να προβλέψουν την αλλαγή στις οικονομικές τους συνθήκες. Πέρασαν απότομα από τη υπεραισιοδοξία στην απογοήτευση ή την απελπισία. Με παρόμοιο αλλά αντίθετο τρόπο λειτουργεί η υποτίμηση. Αν και δεν είμαστε οι μόνοι, που έχουμε την τάση να χρησιμοποιούμε σαν κοινωνία το ζεύγος αυτών των μηχανισμών, νομίζω ότι γενικά το παρακάνουμε. Ο τρόπος που αντιμετωπίζουμε την ιστορία, τόσο την δική μας όσο και αυτήν των άλλων λαών αλλά και η εικόνα που διατηρούμε για μας και τους άλλους επηρεάζεται σημαντικά από αυτούς τους μηχανισμούς. Υποτιμούμε τις χρήσιμες ιδιότητες των άλλων και έτσι τις χάνουμε σαν δυνατότητες ταύτισης, ενώ από την άλλη παραμένουμε προσκολλημένοι σε άλλες προβληματικές ταυτίσεις που τις εξιδανικεύουμε. Σχετικό είναι και το ζήτημα του πόσο διαφορετικά γίνονται αντιληπτές εδώ από ότι αλλού έννοιες όπως

η ελευθερία, η δημοκρατία, τα δικαιώματα κ.λ.π. Εξάλλου η υποτίμηση της πραγματικότητας ερμηνεύει αρκετά προβλήματα της δημόσιας ζωής από τα πολλά τροχαία ατυχήματα μέχρι την οικονομική κρίση.

Όλες οι παραπάνω διαπιστώσεις είναι συμβατές και γίνονται καλύτερα κατανοητές αν παρατηρηθούν μέσα από το πρίσμα των δύο ψυχολογικών θέσεων της Klein. Στην πρώτη, η σχέση του ατόμου με τους άλλους προσδιορίζεται κυρίως από συναισθήματα φόβου και θυμού και επικρατεί η καταστροφική φαντασία. Ψυχολογική προτεραιότητα είναι η επιβίωση. Έτσι καταλήγουμε να «πνιγόμαστε σε μια κουταλιά νερό». Στην δεύτερη θέση επικρατούν συναισθήματα αγάπης ή ενοχής και η φαντασία είναι περισσότερο ρεαλιστική. Η σχέση με τους άλλους επηρεάζεται ανάλογα και υπάρχει ενδιαφέρον και διάθεση επανόρθωσης προς τον άλλον. Ο τρόπος λειτουργίας του καθημερινού ανθρώπου παρέχει ενδείξεις σχετικά με την ψυχολογική του συγκρότηση.

Τι παρατηρούμε όταν βλέπουμε τον καθημερινό άνθρωπο; Μια εκδοχή του σχετίζεται με την αντιπάθεια ή τον φόβο για τα ψυχολογικά φαινόμενα. Απλή και μόνον αναφορά σε αυτά μπορεί να του προκαλέσει αμηχανία, ανησυχία ή και εχθρότητα. Το πρόβλημα αυτό μερικές φορές παίρνει διαστάσεις μιας δυσκολίας αναγνώρισης της εσωτερικής πραγματικότητας με συνέπειες στην σκέψη, την φαντασία, τα συναισθήματα και την αντίληψη της εξωτερικής πραγματικότητας. Η ανία ή τα παράγωγά της κυριαρχούν. Μια συνηθισμένη διέξοδος σε αυτήν την κατάσταση είναι η υπερβολική καταφυγή στην εξωτερική πραγματικότητα όπου αναζητείται ανακούφιση μέσω μιας υπερδραστηριότητας και υπερκατανάλωσης.

Συχνά ο καθημερινός άνθρωπος δυσκολεύεται να διακρίνει συναισθηματικά διάφορες καταστάσεις: την ευθύνη ή την συνέπεια από την ενοχή, την ψυχολογική πίεση από το άγχος, τον περιορισμό από τον φόβο, το ενδιαφέρον από την ανησυχία, την δυσάρεστη διαπίστωση από την μομφή. Συνηθισμένες ψυχολογικές καταστάσεις όπως ο ανταγωνισμός, η αντιπαράθεση, η αλλαγή, ο αποχωρισμός, η διαφοροποίηση ή η αβεβαιότητα βιώνονται πολύ επώδυνα. Κάθε αλλαγή, ιδίως δυσάρεστη, μπορεί να βιώνεται σαν καταστροφή. Ανύπαρκτες ή ασήμαντες αφορμές μεγαλοποιούνται και βιώνονται σαν απειλές. Ο χειρισμός των συναισθημάτων απογοήτευσης, θυμού και ζήλιας συχνά είναι προβληματικός.

Όπως είπα και παραπάνω ο βαθμός κατανόησης της εξωτερικής πραγματικότητας επηρεάζεται άμεσα από την κατανόηση που διαθέτουμε για τον εσωτερικό μας κόσμο. Το τι αναγνωρίζεται και τι κατανοείται από τα κοινωνικά φαινόμενα εξαρτάται από την διαθέσιμη εκάστοτε ψυχολογική σκέψη. Αρκετοί συμπολίτες μας θεωρούν π.χ. ότι η διαφθορά είναι πρόβλημα της δημόσιας ζωής, ιδίως όταν αυτή δεν τους ευνοεί. Πολλοί λιγότεροι όμως είναι διατεθειμένοι να στερηθούν αυτά που θα μπορούσαν να ωφεληθούν παρακάμπτοντας την αξιοκρατία και τους σαφείς κανόνες και ακόμη λιγότεροι να αναλάβουν το συναισθηματικό κόστος και να αναγνωρίσουν την προσωπική τους συμμετοχή στην διατήρηση της διαφθοράς και της αναξιοκρατίας και ίσως να κάνουν κάτι για αυτό.

Τέτοια ψυχολογικά χαρακτηριστικά επικουρούμενα από τις κατάλληλες κοινωνικές συνθήκες καθόρισαν την ιστορία μας. Σαν παράδειγμα:

Ο εμφύλιος πόλεμος σαν ιστορικό συμβάν είναι το προϊόν αλληλεπίδρασης ψυχολογικών και κοινωνικών παραγόντων. Η ψυχολογική σύμπνοια του λαού στο «έπος της Αλβανίας» και η προσωρινή εξάλειψη των διαφορών μπροστά στον κοινό κίνδυνο, ακολουθήθηκε από την καταστροφική διάσπαση του εμφυλίου. Ίσως η ψυχολογική πίεση της κατοχής αλλά ιδίως της αμέσως μετά χρονικής περιόδου οδήγησε στην αδυναμία ψυχολογικής σύνθεσης. Η λογική του άσπρου-μαύρου επικράτησε και επιβλήθηκε δια της βίας, ακόμη και εκεί όπου μπορεί να λειτουργούσαν περισσότερο συνθετικές ψυχολογικές διεργασίες.

Μια τέτοια αυτοκαταστροφική συμπεριφορά δεν περιορίζεται βέβαια μόνο σε εκείνη την περίοδο, ούτε είναι μόνο ελληνικό φαινόμενο. Κάθε αυταρχικό φαινόμενο προϋποθέτει την δράση συγκεκριμένων ψυχολογικών μηχανισμών, όπως προανέφερα.

Η εικόνα που αποκομίζουμε από τα κοινωνικά φαινόμενα εξαρτάται, νομίζω, και από την γωνία παρατήρησης. Αυτό που μπορεί να εμφανίζεται σαν μια αυτοκαταστροφική συμπεριφορά, μια συνεχής επανάληψη ιστορικών τραγωδιών όταν βλέπουμε την κοινωνία σαν ολότητα, μπορεί να φαίνεται σε ένα άλλο δεύτερο επίπεδο ατόμων ή ομάδων ότι σχετίζεται με φαινόμενα βίαιης ταύτισης ή διαφοροποίησης και αντιπαράθεσης ενώ σε ένα άλλο τρίτο ψυχολογικό επίπεδο σαν αδυναμία σύνθεσης των αντιθέτων λόγω φόβου, ενοχών ή θυμού.

Από τι καθορίζεται όμως η κοινωνική ζωή; Ο Freud, ο Bion και άλλοι περιέγραψαν πτυχές της ανθρώπινης ομάδας. Η κοινωνική ζωή είναι μέρος της ανθρώπινης φύσης. Κάποια από τα κίνητρα που κάνουν τον άνθρωπο κοινωνικό είναι η ανάγκη για ασφάλεια, η σεξουαλικότητα, η αγάπη, ή η επιθυμία για έλεγχο και εξουσία. Η κοινωνική ζωή θέτει στο άτομο κάποιους περιορισμούς, έτσι είναι αναμενόμενη μια κάποιου βαθμού αντιπαράθεση του ατόμου με την ομάδα, της ατομικότητας με τους περιορισμούς της κοινωνικότητας. Μέσα στην ομάδα τα διάφορα ανθρώπινα κίνητρα συνδυαζόμενα μεταξύ τους δίνουν έκφραση σε όλη την γνωστή ποικιλία ανθρώπινων σχέσεων. Ένας σημαντικός ψυχολογικός μηχανισμός της ομάδας, που συμβάλλει στην συνοχή της, είναι η ταύτιση, μια κυρίως ασυνείδητη διεργασία. Μέσα από την ταύτιση το άτομο υιοθετεί στάσεις και συμπεριφορές άλλων και τις οικειοποιείται. Με τον τρόπο αυτό θυσιάζει ένα μέρος της αυτονομίας του και της ανεξαρτησίας του προκειμένου να εξασφαλιστεί καλύτερα απέναντι στον φόβο και στην μοναξιά. Αντίθετος μηχανισμός είναι η διαφοροποίηση. Ανάλογα με τα συναισθήματα και τους ψυχολογικούς μηχανισμούς που επικρατούν και το είδος της ηγεσίας της ομάδας μπορούν να παρατηρηθούν διάφορα φαινόμενα. Οι ταυτίσεις μπορεί να γίνονται άκαμπτες και δυσλειτουργικές και να συντελούν σε περιχαράκωση της ομάδας και την δημιουργία εχθρών και «αποδιοπομπαίων τράγων». Αντίθετη ψυχολογική κίνηση μπορεί να οδηγεί στην διάσπαση της συνοχής της ομάδας. Συνοπτικά:κάθε ανθρώπινη έκφραση ή δραστηριότητα, κάθε κοινωνικό φαινόμενο, προκύπτει σαν αποτέλεσμα ανθρώπινων ψυχολογικών κινήτρων, καθορίζεται δηλαδή από ψυχολογικά φαινόμενα. Τα κοινωνικά φαινόμενα καθορίζονται από τα ψυχολογικά και στην συνέχεια με την σειρά τους επιδρούν πάνω στα ψυχολογικά κλείνοντας τον κύκλο της αλληλεπίδρασης.

Ανάμεσα στο κράτος, την κοινωνία και τους πολίτες διαμορφώνονται σχέσεις που πολύ συχνά παραπέμπουν ή αναπαράγουν σχέσεις γονέων και παιδιών. Όλες οι πιθανές εκδοχές μπορούν να παρατηρηθούν ανάλογα με τις προηγούμενες εμπειρίες του κάθε ατόμου. Η

κοινωνία ή το κράτος χρησιμεύουν, κάποτε όχι χωρίς λόγο, σαν υποκατάστατα που απορροφούν συναισθήματα και επιθυμίες που απευθύνονταν κατά κύριο λόγο στους γονείς. Μια σχετικά απίθανη στάση είναι του ενημερωμένου και κριτικού πολίτη, που βλέπει την σχέση του με το κράτος και τους λειτουργούς του σαν μια σχέση αμοιβαία και εν πολλοίς ισότιμη στα πλαίσια της δημοκρατίας. Συχνότερα παρατηρούνται σχέσεις όπου κυριαρχεί η εκμετάλλευση, η εξάρτηση ή η αντιπαράθεση. Μια ακραία όσο και συνηθισμένη στάση εξάρτησης είναι η αντίληψη ότι τα πάντα πρέπει να παρέχονται από το κράτος ή την κοινωνία. Η παροχή θεωρείται συνήθως αυτονόητη και η αναγνώριση περιττή. Η στάση αυτή μπορεί να περιλαμβάνει ευθυνοφοβία, ανεπάρκεια, μετάθεση ευθυνών και άρνηση στην πράξη για οποιαδήποτε προσωπική συμμετοχή. Το κράτος οφείλει να εξασφαλίσει τους πόρους που χρειάζονται με κάποιους μαγικούς τρόπους και με ότι αυτό συνεπάγεται.

Μια άλλη αρκετά συχνή στάση χαρακτηρίζεται από αμφισβήτηση και αντιπαράθεση, που φτάνει μέχρι και σε πράξεις βίας. Συνήθως το κίνητρο στην περίπτωση αυτή είναι η τάση βίαιης διαφοροποίησης από ένα αυταρχικό πρότυπο. Η υιοθέτηση ενός «παραπρωματικού» τρόπου ζωής μπορεί να ερμηνευθεί στην βάση αυτή, όπως και η βία, που φαίνεται να καθιερώνεται τα τελευταία χρόνια σε όλες της τις μορφές και να γίνεται όλο και περισσότερο κομμάτι της καθημερινότητας. Για όλο και περισσότερους νέους ανθρώπους μάλιστα, τείνει να μετατραπεί σε μια ιεροτελεστία μύησης ή ενηλικίωσης.

Όταν η συνοχή της ομάδας απειλείται για κάποιο λόγο, παραβλάπτεται η ικανότητά της να λειτουργεί σαν ομάδα εργασίας. Τότε καταφεύγει σε εναλλακτικούς τρόπους συμπεριφοράς. Έχουν περιγραφεί τέτοιες συμπεριφορές εξάρτησης, μάχης ή φυγής και ερωτικής επένδυσης. Οι συμπεριφορές αυτές είναι απόπειρες ανακούφισης από βαθύτερους φόβους που είναι αδύνατον να αντιμετωπισθούν αλλιώς. Στο επίπεδο της κοινωνίας, μιας ευρύτερης ομάδας δηλαδή λειτουργούν αντίστοιχα φαινόμενα.

Η επίδραση αρνητικών παραγόντων σε κοινωνικό επίπεδο, όταν είναι αρκετά ισχυρή, μπορεί να λειτουργήσει σαν τραύμα. Στην περίπτωση αυτή θα δοκιμασθούν οι ψυχολογικές αντοχές όλων, αλλά ιδιαίτερα αυτών που θίγονται εντονότερα και αυτών με την λιγότερο ανθεκτική ψυχολογική υποδομή. Σημαντική στην περίπτωση αυτή είναι η αντίδραση του κοινωνικού συνόλου. Αν η αντίδραση αποτύχει να λειτουργήσει καθησυχαστικά για τα ευάλωτα άτομα, η όποια αποδιοργάνωση, μέσα από μηχανισμούς ταύτισης, μπορεί να πάρει μαζικές διαστάσεις. Το αποτέλεσμα θα είναι η εμφάνιση φαινομένων ομαδικής ψυχολογικής παλινδρόμησης και η εγκαθίδρυση μιας κοινωνικής λειτουργικότητας με αρχαιότερους μηχανισμούς.

Η τρέχουσα οικονομική κατάσταση πιθανότατα λειτουργεί σαν ένα ψυχολογικό τραύμα για μεγάλα τμήματα του πληθυσμού. Για κάποιους η αλλαγή των οικονομικών τους συνθηκών μπορεί να βιώνεται ψυχολογικά ή να αποτελεί και κυριολεκτικά μια καταστροφή. Κάποιοι άλλοι μπορεί να βιώνουν ψυχολογικά κυρίως μια καταστροφή, άλλοι κάτι σαν πένθος. Σε επίπεδο κοινωνίας εκτιμώ ότι μάλλον βιώνεται σαν καταστροφή. Η ψυχολογική αντίδραση που παρατηρείται προς το παρόν, μάλλον χαρακτηρίζεται από υποχώρηση της κοινής λογικής, ανάδυση καταστροφικών φαντασιών, επίταση του φόβου, του θυμού και της απογοήτευσης μαζί με μια αίσθηση αδικίας, απαισιοδοξίας και χάους. Τίποτε το θετικό δεν

αναμένεται από όλη την κατάσταση. Οι ερμηνείες για τα αίτια παραμένουν απλοϊκές, οποιεσδήποτε προσωπικές ευθύνες αποποιούνται εντελώς από όλους και αναζητούνται κατάλληλοι ένοχοι για όλα, «αποδιοπομπαίοι τράγοι». Μέχρι στιγμής φαίνεται να κινητοποιούνται κυρίως μηχανισμοί επιβίωσης που οργανώνονται σε συμπεριφορές περιχαράκωσης, επιδίωξης προσωπικών λύσεων και αυθαιρεσίας. Η κατάσταση αυτή αναμένεται να επανέλθει μετά από απροσδιόριστο χρονικό διάστημα, όταν δοθεί η ευκαιρία να λειτουργήσουν αντίρροποι μηχανισμοί ψυχολογικής σύνθεσης και εφόσον οι συνθήκες της πραγματικότητας επιτρέψουν την επαρκή διάψευση της κυρίαρχης καταστροφικής φανταστικής εκδοχής. Το φαινόμενο επομένως που καθιερώθηκε να ονομάζεται «οικονομική κρίση» είναι κατά την γνώμη μου σε σημαντικό βαθμό ψυχολογικό φαινόμενο. Οικονομικά φαινόμενα παράγουν ψυχολογικά φαινόμενα που με την σειρά τους παράγουν κοινωνικά φαινόμενα που παράγουν νέα οικονομικά φαινόμενα και ο κύκλος συνεχίζεται. Η κρίση χρησιμοποιείται εξάλλου ήδη και σαν ένας μηχανισμός μέσω του οποίου επιχειρείται η διαπραγμάτευση άλλων ψυχολογικών ή κοινωνικών ζητημάτων. Δύο παραδείγματα:

Περιγράφει κάποιος πως η επιχείρηση στην οποία δουλεύει προχώρησε σε απολύσεις παρά το ότι ο όγκος εργασίας παρέμεινε ο ίδιος. Για να καλύψει τις ανάγκες σε εργαζόμενους η επιχείρηση προσέλαβε άλλους με άλλου τύπου συμβάσεις.

Σε μια άλλη περίπτωση κάποιος επιχειρηματίας άρχισε να καθυστερεί συστηματικά την έγκαιρη εξόφληση των επιταγών του εδώ και κάποιους μήνες, τις εξοφλεί μόνο όταν αυτές σφραγιστούν από την τράπεζα. Ο συγκεκριμένος ήταν υπόδειγμα συνέπειας πριν την κρίση.

Συνοψίζοντας, από όσα είπα φαίνεται ότι το ψυχολογικό υπόβαθρο της κοινωνίας μας καθορίζεται υπερβολικά από την λειτουργία αρχαϊκών ψυχολογικών μηχανισμών και καταστρεπτικών συναισθημάτων όπως ο φόβος, η ενοχή και δευτερευόντως η ντροπή. Οι παράγοντες αυτοί παίζουν καθοριστικό ρόλο στην δημιουργία και συντήρηση προβλημάτων της δημόσιας ζωής. Περίοδοι κρίσης προκαλούν έντονα παλινδρομικά ψυχολογικά φαινόμενα επειδή υπάρχει το συγκεκριμένο ψυχολογικό υπόβαθρο. Η στάση του κοινωνικού περιβάλλοντος είναι καθοριστική όσον αφορά την διάρκεια και την ένταση της έκβασης. Οι παράγοντες αυτοί επαρκούν για να εξηγήσουν παρόμοια φαινόμενα σε κλινικό επίπεδο. Και είναι από την ανατροπή τέτοιων μηχανισμών που προκαλείται η κλινική αλλαγή. Ίσως ανατροπή τέτοιων μηχανισμών θα μπορούσε να επιφέρει και αλλαγές σε κοινωνικό επίπεδο.

Πως μπορούν να ερμηνευθούν όλα αυτά; Οι αλλαγές που σημειώθηκαν τα τελευταία 40-50 χρόνια ήταν σαρωτικές για την χώρα. Η Ελλάδα της καθυστέρησης και της υπανάπτυξης με τις καταστροφές της Κατοχής και του Εμφυλίου πέρασε στην υλική ευμάρεια σαν μέλος της ΕΕ και της ΟΝΕ και έφτασε σήμερα να συγκαταλέγεται μεταξύ των πλουσιότερων χωρών του κόσμου. Οι αλλαγές αυτές όμως δεν έχουν βρει ακόμη την ψυχολογική τους αντιστοίχιση, δεν έχουν αφομοιωθεί ψυχολογικά. Νομίζω ότι η ελληνική κοινωνία βρίσκεται σε μια ιδιόρρυθμη μεταβατική φάση. Είναι μια κοινωνία που προσπαθώντας να απαλλαγεί από τις επιδράσεις ενός παρελθόντος, πιθανότατα τραυματικού, απορρίπτει αρκετές από τις παλιές αξίες της, ενώ δυσκολεύεται να τις αντικαταστήσει με καινούργιες γιατί ακόμη το καινούργιο δεν έχει αποκρυσταλλωθεί.

Ας σκιαγραφήσουμε μια απόπειρα ερμηνείας της κατάστασης. Η ιστορία του 20ου αιώνα εμπεριέχει σημαντικά γεγονότα για την Ελλάδα. Αρκετοί εθνικοί στόχοι έγιναν πραγματικότητα αλλά υπήρξαν και περίοδοι καταστροφής. Ο εθνικός διχασμός σε βασιλικούς και βενιζελικούς, η μικρασιατική καταστροφή και η συνακόλουθη ανταλλαγή των πληθυσμών, η κατοχή, ο εμφύλιος και η εξορία μέρους της Αριστεράς, η επικράτηση της Δεξιάς και η τρομοκρατία της παρακρατικής Δεξιάς, η δικτατορία και η μετανάστευση είναι γεγονότα που συνδιαμόρφωσαν, ίσως και τραυματικά την φυσιογνωμία της σύγχρονης κοινωνίας. Το αν και σε ποιο βαθμό υπήρξε τραυματική επίδραση στον γενικό πληθυσμό από τα συγκεκριμένα ιστορικά γεγονότα είναι μια υπόθεση που παραμένει αδιευκρίνιστη. Σήμερα γίνεται αποδεκτή η μετάδοση του τραύματος από την μια γενιά στην άλλη, σαν ένας μηχανισμός όπου εμπειρίες αποκομμένες συναισθηματικά και ατελώς επεξεργασμένες μεταδίδονται από την μια γενιά στην επόμενη. Ενδείξεις επεξεργασίας τέτοιων τραυματικών εμπειριών θα μπορούσαν να είναι οι επαναλαμβανόμενες εμφανίσεις τους στο τραγούδι, στην λογοτεχνία, στην τέχνη και σε άλλες δημόσιες εκδηλώσεις και εκφράσεις .

Πέρα από την πιθανή τραυματική επίδραση των ιστορικών γεγονότων, παρόμοια δράση θα μπορούσαν να έχουν παράγοντες όπως ο τρόπος διαπαιδαγώγησης, η βία, οι ακραίες συνθήκες διαβίωσης, η εγκατάλειψη λόγω θανάτου, εξορίας ή μετανάστευσης κ.λ.π. Σαν παράδειγμα:

Σύμφωνα με δημοσίευμα εφημερίδας (Το Βήμα 6/6/2010) πρόσφατες έρευνες αμερικανών ψυχολόγων έδειξαν ότι τα παιδιά που έχουν πεινάσει ακόμη και για μια-δυο μέρες, αισθάνονται ανασφαλή σε σχέση με το φαγητό, ακόμη και όταν ζουν σε συνθήκες ευημερίας.

Πέρα από τα επιμέρους κοινωνικά μας προβλήματα, θα βρεθούμε τα επόμενα χρόνια αντιμέτωποι με τα μεγάλα πλανητικά προβλήματα που είναι ο υπερπληθυσμός, η οικονομική και η πολιτική αστάθεια, τα περιβαλλοντικά προβλήματα, η έλλειψη πόρων και άλλα παρόμοια. Είναι ένα δύσκολο έργο με το οποίο δεν φαίνεται να ασχολείται κανένας στα σοβαρά. Εντύπωσή μου είναι ότι όλο και πιο σκληρά πρόκειται να δοκιμασθεί η αντοχή της αγάπης στα επόμενα χρόνια από τα συσσωρευμένα προβλήματα και αδιέξοδα, αν συνεχισθεί η άρνηση της πραγματικότητας που επιδεικνύουμε. Αν δεν υπάρξουν ρεαλιστικές λύσεις τότε γίνεται πιθανότερο να αναλάβουν ξανά πρωταρχικό ιστορικό ρόλο η ανεξέλεγκτη επιθετικότητα και η καταστροφή.